

Arany János, mint főtitkár.

Szily Kálmán főtitkártól.

(Felolvasta a május 14-iki közülésen).

Ez a hely az övé volt! Ki oly visszavonultan élt, itt jelent meg, évenként egyszer, a nagy nyilvánosság előtt; innen, e helyről jártatta végig mélabús tekintetét a közönség tömött sorain, a mely áhitattal leste a szót, még az évi jelentés száraz adatait is, az ő ajkairól. Évről-évre megtörtebben jelent meg előttünk; tizenhat éve láttuk itt utoljára s már több mint tiz éve, hogy elhagyott bennünket örökre.

De szelleme ma ismét itt van közöttünk. Az ő szellemét idézte föl imént a hivatott tolmács és hű barát szava. És ma meg fogjuk látni ércz-alakját, látni fogjuk a teremtő erő teljességében, a művész ihlete által visszavarázsolva.

Az ily ünnepen szabad talán a krónika-írónak is elfeledkezni kötelességéről, s meg lesz engedve, hogy ő is szentelheszen egy szerény koszorút a nagy előd emlékezetének.

1864. július 18-án szomorú ülése volt a M. Tud. Akadémiának. Szalay Lászlónak, a szeretve tisztelt titoknoknak váratlan halála hírért jelentették be. Vele egy nagy tekintély: országszerte tisztelt történétíró és publicista, külföld tudományos köreiből is nagyra becsült tudós, a 61-iki országgyűlés egyik vezérférfia, Deák és Eötvös meghitt barátja szállott sírba. Tekintélye oly fényt árasztott a titkári székre, a minőben az sem előtte, sem utána nem tündöklött még soha.

Ki legyen utóda? Csengery Antalra, ki négy évvel ezelőtt, Toldy Ferencz visszalépésekor, ha Szalayt nem sikerült volna megnyerni, szívesen vállalkozik vala, most már, soknemű politikai és közintézeti elfoglaltatása mellett, gondolni sem lehetett. Báró Eötvös József másodelnök Arany János nevét pendítette meg. Az eszme általános tetszéssel találkozott. Arany nemcsak mint költő — a legnagyobb az élők között — hanem mint a «Koszorú»-nak, az akkori kitűnő aesthetikai és irodalmi folyóiratnak szerkesztője, s a Kisfaludy-Társaságnak, melynek azon időben másfélezer pártoló tagja volt, fáradhatatlan buzgalmú igazgatója is köztiszteletben állott. De vajjon megnyerhetik-e őt ez állásra? Tudva volt, hogy Arany megúnta már «a kenyérkereső mindennapi munkát: független nyugalomra vágyott, mely-

ben ne legyen senki bábja.» Visszavágyott szülőföldjére, abba az alföldi nagy magyar városba, a hol gyermekei és Toldija születtek; leánya ott volt férjnél. A paplak mellett telket vesz, kis házat épít rá s a két kert közti kerítésen kis ajtó lesz; hol ők, «az öregek» mennek át Juliskáékhoz, hol azok jönnek hozzájuk. Itt majd, kedve szerint, igazán magának fog dolgozhatni. E tervről kellett Aranyt lebeszélni; Eötvös vállalta magára. «Hogyan lehessenek én Szalaynak utóda? Hogyan vezethessem én, a ki már úgy bele fáradtam a közmunkába, a Tudós Társaság ügyeit?» Eötvös megnyugtatta: ne aggódjál, te lész a bokréta az Akadémia süvegén. Hisz' a ház sem kész még odalent; vállald el ez állást legalább addig, míg terved megvalósíthatod! Arany végre nem ellenkezett.

1865. január 26-án volt a választás; 42 szavazatból 30 esett Aranyra, s 8 Erdélyi Jánosra, kiről barátai tudták, hogy szívesen feljönne Pestre. Arany a következő szavakkal fejezte ki köszönetét a választó testület előtt:

«Én, Tekintetes Akadémia, még ide a terembe is azon elhatározással léptem, hogy mindenesetre elhárítsam magamról a netán személyem felé irányuló bizodalmat. Azt hittem ugyanis, hogy legméltóbban fejezem ki tiszteletemet az Akadémia iránt az által, hogy nem vállalom oly hivatalt, melyre magamat oly sok tekintetben elégtelennek érzem. De most látva e nevezetes többséget, melyért hálás köszönetet mondok, kész vagyok meghajolni az Akadémia akarata előtt. Másfelől érzem azt, hogy vannak átmeneti időszakok, midőn a gyenge is köteles elé állni és szolgálni a közügyet, midőn t. i. az erősebbek visszavonulnak, vagy akadályoztatnak. Ily átmenetnek tekintem én e mostani választásomat s a rákövetkező időt az Akadémia életében. Kijelentem azért, hogy állomásomat részemről csak ideiglenesnek kívánom tekintetni. Egy, legfőlebb két év megmutatja, ha képes leszek-e betölteni fontos hivatalomat, egy vagy két év az Akadémiának is elegendő a körültekintésre, hogy helyemet alkalmas egyénnel pótolhassa.»

A rövid egy-két évből hosszú tizenkét év lett, kevés öröm- és meglepéssel, de annál több győtrelem- és keserűséggel.

Mindjárt hivatalba lépésekor erős sérelmet kellett szenvednie. Ugyanaz napon, a melyen titkárrá megválasztották, az Akadémia igazgató-tanácsa ülést tartott és csupa takarékoságból elhatározta, hogy az akkor éppen épülőfélben álló palotában a titkári hivatalos szobák mellett s azokkal egyfolytában készített lakást, a mi Szalaynak volt szánva, ki kell adni bérbe, a jövőendő titkárnak pedig vagy egy szerényebb lakást a bérházban, vagy ennek megfelelő szállásbért ajánlani föl. Aranyt ez az eljárás nagyon bántotta; nem szólt, nem panaszkodott, megmaradt

üllei-úti lakásán és sértett önérzetét keble mélyébe zárva, fájdalmas benyomásait egy kedves dalban fejezte ki, melyet az Akadémia palotájának megnyitása napjáról kelteztve, kiadatlan versei közt találtak meg halála után :

A Tudománynak háza vagyok :
Ennek örüljek hát ma nagyon ?
Kell gyalogolni a lelkem agyon
Nyári melegben, téli fagyon.

Hát hisz' a malmot befejezték :
De szegény molnárt kirekeszték ;
Kormányos evezzen a gálya után —
Igy akará ezt a kapitány.

Nincs ki ne lássa, bár csupa vak,
Hogy kocsis helye kocsin a bak ;
Ha leszoritják, hajtja gyalog :
Csakhogy ez aztán lassú dolog.

Ámde ki vallja ebben a kárt ?
Nékem ez a kis séta nem árt :
Pezsgeti vérem', tart melegen —
Csak a szekéren baj ne legyen.

Nem palotába — vesszen a fény ! —
Nem oda vágytam s gondolkok én ;
Vontak erővel, kór-nyavalyást,
S díszre nekem Dejaníra-palást.

Egyszerű kunyhó, ott keleten !
Rakja rajongó képzeletem ;
Oda sovárog e fáradt tetem :
Küszködve, várok, míg tehetem.

Tavaszi fecskék, dal kedvesi !
Jertek el, Isten kőművesi !
Rakjatok ott egy fecskefalat :
Meggíhen a költő az alatt.

Később (1879-ben) e költemény kéziratához Arany a következő jegyzetet csatolta : «A főttebbi humorkás elmejáték csupán amaz egyéni fájdalmas benyomás szüleménye, hogy a határozottan titkári lakásnak épült lakrészt, az én megválasztásom után idegennek adták bérbe, nekem pusztán lakbér és bérlak közt engedtetvén szégyenítő választás. Azonban ez állapot nem tartott sokáig ; 1867-ben báró Eötvös, akkori elnök, maga szólított föl e tisztí lakás elfoglalására, melynek nagyobb részét, csekély évi bérért, használtam 1870-ig, midőn az igazgató-tanács kegyessége é bért is megszüntette».

1865. december 11-ikén jelent meg Arany, mint az Akadémia titkára, először a nagyközönség előtt. Az évi jelentés

bevezető soraiban igen érdekesen fejtegeti a tudomány cosmopolitása és a haza szeretete közti viszonyt.

«Vannak, tisztelt Gyülekezet — így szól Arany — kik mindjárt kész gyakorlati eredményt várnak a tudománytól s ily szempontból ítélik meg egyesek és testületek működését. Kivált mi magyarok hajlandók vagyunk lenézni minden elméletet, ha nincs szembeötlő gyakorlati értéke, s egy magasztos tulajdonunk, a hazaszeretet, könnyen gyanúba veszi a cosmopolitását. Avagy ritkaság-e nálunk csekélylő s idegenkedő véleményt hallani ama foglalkozások legtöbbszöréről, melyeket a tudomány üz. . . . Igaz, a tudomány cosmopolita természetű. Ezért, kik politikai jóllétünkre közvetlen befolyást várnak tőle, vagy épen, hogy szónoki virágokkal piperézze magát, könnyen gyanúba veszik, mintha melőlőzné a hazafiságot. De valamint anyagi téren nem az elzárkózás — mely már lehetetlen is — szolgál üdvünkre, hanem mentől nagyobb részvét a viláfgorgalomban: úgy a szellemiek terén politikai súlyunk is a szerint növekszik, a minő osztalékkal járultunk az egyetemes tudomány előbbviteléhez. Egy van főleg, mi első helyen reánk magyarokra néz: hazánk minden oldalú megismerése s megismertetése a nagy világgal. Ha majd e haza szent földén minden rög ismerve lesz, minden kódarab elmondja, honnan jött, kikkel találkozott; ha minden élő, mely rajta tenyész és mozog, általunk összegyűjtve, a közös rendszerben foglal helyet; ha kitanultuk ege mérsékletét, a nedv- és aszályhordó fuvalmak viszonyait; ha népei egymásra temetkezett rétegeit felbúvároltuk a legmélyebbig, de kivált a ma élőknek — édes nemzetünknek — nyelv- és tettben nyilatkozó múltját, jelenét a tudomány teljes fényébe állítottuk: ez által oly politikai tőkére tettünk szert, melynek keletét legörömeztőbb ismeri el a művelt külföld. És im, ez a honszeretet a tudományban!»

Talán az napon, vagy épen azon órában, mikor a palota megnyitása és a nagygyűlés gondjaitól is elfoglalva, e szép és bölcs beszédét tartja, érkezik hozzá a sürgöny, a mely leánya súlyos betegségeéről tudósítja.

«Röpülnék, mint az ércz-fonál
Villáma, mely hírt hoz, viszen
De akaratom lánczon áll,
Erős békón lábam, kezem»

Mit ér e zúgó rossz fejét
Széttörnöm a kalit vasán:
Ha gyötrő, távol fekhelyed
Nem enyhül e meddő tusán.»

Az erős békó a titkári hivatal! Az Akadémia ügyrendje megszabja, hogy a jegyzőkönyvet három nap alatt el kell készí-

teni, a határozatokat nyolcz nap alatt végre kell hajtani, s december 18-ikán még összes ülés is lesz. Arany nem szól, nem panaszkodik senkinek; megírja a jegyzőkönyvet, végrehajtja a határozatokat, megvárja az összes ülést s a december 13-án elkezdett, megható verset december 19-ikén, leutazása napján fejezi be:

Röpülök, látlak e megint?
Vagy a pohár csordulva vár,
S fenékgig kell ürítenem! . . .

A pohár csordulva várta: leánya már a halállal vívó-lott s néhány nap mulva karjai között halt meg. A szegény költő szerény ábrándjai végkép megsemmisültek: a kis házikó ott a paplak mellett s vele a független nyugalom, melyre úgy vágyott lelke, terv maradt csupán; romba dőlt, mielőtt fölépülhetett volna.

Búskomolyságra hajló természete még búskomolyabb lett, s megtartotta vállain a *Dejanira-palást*-ot: az akadémiai titkárságot. Pontosabb, lelkiismeretesebb, mondhatni pedánsabb titkára sohasem volt az Akadémiának Arany Jánosnál. Télen-nyáron, napról-napra pontosan megtartotta a hivatalos órákat, ezeknek áldozta délelőttizeit; napja többi részét pedig nem ritkán az aprólékos teendők miatti gondok rontották meg. Nem felejtett-e el valamit? El van-e ez vagy az már intézve? Jól van-e informálva a mellé rendelt személyzet részéről? Folytonos aggodás, folytonos töprengés! «A kötelesség vampyr-vádja hált mindig vele». . . . «No ugyan szép bokréta lett belőlem» — szokta mondani.

Apró kellemetlenségek is zaklatják. Egyik nagygyűlésen javában foly a szavazás az ajánlott tagokra; a jelöltek, még a legérdemesebbek is, sorra elbuknak. Mi ez? Miféle intriga dolgozik itt? A választó-testület izgalomba jó; a kölcsönös gyanúsítások mind hangosabbak lesznek, míg végre észreveszik, hogy a szavazó-gépnek valami baja esett: a legtöbb golyót, ha jobbra volt is szánva, balra hullatja le. A szavazást elhalasztják más napra, s a titkárt megbízzák, hogy az ördöngös gépet addig javíttassa ki. — Egy másik nagygyűlés elrendeli, hogy az olyan tagokat, a kik még nem foglaltak széket, az Almanachban a levelező tagok között kell hagyni s nem szabad őket a rendes tagok sorában fölemlíteni. A jövő nagygyűlés táján az egyik osztály összeszámolja rendes tagjait s úgy találja, hogy egy hely üres, s ajánl is rá; a nagygyűlés meg is választja az ajánlottát és csak akkor veszik észre, hogy az a hely voltaképen nem üres, mert egy széket még nem foglalt rendes tag által már tavaly óta be van töltve. A nagygyűlés az Almanachot okolja, pedig ez a tavalyi nagygyűlés rendelete szerint készült. — Egyes akadémiai tagok, hol levélben, hol szóval panaszkodtak, hogy az Akadémiának ez vagy

az a körlevele nem érkezett hozzájuk. Arany, tudva azt, hogy a körlevél innen pontosan elküldetett, bosszúsán dörögte nagy bajusza alatt: «mikor én Szalontán notárius voltam, a kurrens mindig megérkezett». — Egyszer meg Toldy Ferencz ír neki szemféhányó sorokat, mert a nagygyűlés jegyzőkönyve nem felel meg a törtéteknek. Arany meglehetősen száraz hangon, de megdönthetetlen logikával czáfolja meg Toldyt. Ez átlátja, hogy igazságtalan volt, s e szavakkal kér tőle bocsánatot: «Általad még legyőzteni is dicsőségem. Fel vagyok általad akasztva, de igazságosan — és virtuosus módon». Arany levelének aljára pedig Toldy ezeket írta: «Valóságos kis remek ez a czáfolat. Dehogy nem teszem el levél-táramba!»

Ilyesekben, efféle kicsinyes dolgokban telt el a drága idő legnagyobb része. «Buda halálá»-nak megkoszorúzása óta, Arany műzsája többé semmi életjelt nem adott magáról. A nagy közönség is a titkári hivatal viselésében kereste az igazi okot, és szerette volna a költőt e teher alól fölzsabadítva látni. A Mérnök-Egyesület és a Természettudományi Társulat tagjai körében mozgalom indult meg ennek lehetővé tételére. Akkor még nem tudtuk, hogy először B. Eötvös József, azután Pauler Tivadar közoktatásügyi ministersége alatt is történtek lépések, hogy a parlament a nemzet koszorús költőjének évdíjat szavazzon meg. Arany mind a két izben tiltakozott ellene. Tisztelt társunk, Pauler Gyula megőrizte a boldogult atyjához intézett levelet, a mely így hangzik:

«Egy köztiszteletű hazafi tegnap azt a bizalmas közlést tevénekem, hogy Nagyméltóságodnál lépés tétel voltna a jövő évi országos budgetbe egy oly tétel fölvevése iránt, mely személyemet érintené. Azon esetre, ha ily szándék csakugyan létezik, kérem Excellentiádat, hogy az egész dolgot, a mennyire t. i. reám vonatkoznék, mielőtt nyilvános észrevételek tárgya lehetne, méltóztassék teljesen mellőzni» . . . Baráti körben pedig így nyilatkozott Arany: «Keserű az a kenyér, a mit a nemzet kegyelemből ad».

Az Akadémiának 1870-ben életbeléptetett új alapszabályai némileg könnyítettek az addigi titkár, ezentúl főtitkár teendőin. Dolga kevesebb s a hatásköre, az osztályok és bizottságok autonómiája következtében, szűkebb lett. Ekkor írta Arany a «Főtitkár-ság» című kis versikéjét:

Szép megtiszteltetés,
De nem bírok vele:
Nem vagyok már a *kés*,
Hanem csak a nyele.

Sorsába belefásulva, teljes resignációval tovább viselte hivatalát; minden kedv és öröm nélkül ugyan, de azért, a míg egész-

sége hanyatlani nem kezdett, pontosan elvégezte hivatalos teendőit. Azonban már 1876. júniusában beadta lemondását, hogy a szünidő után helyét már utódja foglalhassa el. «Erőm hanyatlása mind inkább s napról napra meggyőz arról, hogy a Tekintetes Akadémia iránt csak az által teljesíthetem már legjobban kötelességemet, ha a főtitkári hivatalról, melyet az Akadémia érdemeimen kívül reám ruházni kegyeskedett, valahára lemondok.»

Az Akadémia a lemondást nem fogadta el, s maga is és az elnök úr által is kérve-kérte, hogy hivatalában továbbra is maradjon meg. Arany nem vonta vissza lemondását, s az 1877. évi nagygyűlésen ismételte kérését. «Azon egészségi okokhoz — úgymond — melyek miatt lemondásomat benyújtottam, szemeim oly mértékű megromlása járult, hogy már félév óta hivatalom napi teendőit is csak szemeimnek (orvosi tilalom ellenére) folytonos megerőltetésével s mégis tökéletlenül végezhettem». A nagygyűlés élénk részvételt vette tudomásul a lemondás indító okait; de a lemondást most sem fogadta el. A főtitkárt előbb egy, azután még egy esztendőre, hivatalának összes teendőitől fölmentette, s helyettesítéséről az alapszabályok értelmében gondoskodott.

Hivatalától megszabadulva, teljes lélekből élvezte a régóta esengett független nyugalmat, s a Margitsziget tölgyfái alatt még egyszer visszamosolygott reá a múzsa. Ekkor fejezte be a Toldi-trilogia közbülső részét, a *Toldi-szerelmét*, melyen már titkársága jobb óráiban dolgoztatott; ekkor készült el teljesen Aristophanes vígjátékainak fordításával, melylyel magát, négy-öt évvel azelőtt, ha egyébhez kedve nem volt, szórakoztatta. Számos lyrai költeményt s balladát is írt ekkor, a melyekből néhányat még életében közrebocsátott. Kijelentette, hogy most már, ha ereje engedné is, vissza nem térne többé hivatalába. 1879-ben negyedizben kérte végleges fölmentését, s ekkor az Akadémia nagygyűlése egy oly megható jelenetnek lett a színhelye, hogy annak emlékezetét meg kell őriznünk az utókor számára is.

A lemondást — oly határozott és visszavonhatatlan volt az — a nagygyűlés most már kénytelen volt elfogadni. Elfogadta tehát, s az alapszabályok 58. §-a értelmében, mely szerint «azon tisztviselők, kik az alapszabályok 1870-ben történt megváltoztatásakor fizetésben állottak, fizetésüket holtig megtartják,» egyszersmind elhatározta, hogy Arany János élethossziglan élvezze a főtitkári fizetést.

Mialatt ez ügyet a nagygyűlésen tárgyalták, Arany a mellékteremben időzött. Egy kijövő barátjától meghallva a határozatot, visszatért a terembe, s az elnöktől szót kérve, körülbelől így szólt:

«Bármennyire megtisztel is a nagygyűlés irányomban tanúsított kegyességével, ki kell jelentenem, hogy azt el nem fogadhatom. Én jelen voltam az alapszabályok változtatásakor a meg-

előző tárgyalásokon, sőt mint titkár én vezettem a jegyzőkönyvet, s így biztosan tudom, hogy az 58. §. reám nem volt érve. Valamint tehát eddig, a mióta szabadságotlva vagyok, nem vettem föl a főtitkári fizetést, ezentúl sem fogom fölvenni, mivel az engem nem illet meg».

Csengery, Lónyay s még mások hiába vitatták ellenében, hogy az alapszabályok rendelkezése egészen világos és hogy a szabadságon levő tisztviselőnek mindenütt kijár a fizetése — Arany hajthatatlan maradt. Az Igazgató-tanács másnap üléseből, br. Vay Miklós koronaőr vezetése alatt, küldöttség ment hozzá, hogy az Akadémia kérelméhez az Igazgató-tanácsét csatolja. Br. Vay, maga is meghatva, meghatóan adta elő az Igazgató-tanács kérését. Arany maga is könyezett, de hajthatatlan maradt: «nem tehetem, nem engedí a lelkiismeretem!» Majláth György országbíró, ki mint igazgató és tiszteleti tag mind a két ülésen jelen volt, e szavakban tört ki: «életemben nem láttam ilyen embert!» A díszülést követő lakomán ugyan ő, pedig hideg, büszke természetnek tartották, lelkesülten emelte poharát a távollevő Arany János egészségére, «a kinek nemcsak neve, hanem jelleme is arany».

Valóban az volt! Jellemének egyszerű fönsége mélyen meghatotta azt a fejedelmi férfit is, a kinek birtokán

... a környék agg fülemüleje
Éneke utolját elzöngicsélte.

A Margit-sziget tölgyfáiról nemcsak a költő ravatalára, hanem halottak napjain, meg-megújulva, sírjára is koszorút küldött a Főnséges úr gyöngéd figyelme, mintegy szomorú visszaemlékezésül az ott eltöltött kedves napokra.

* * *

A főtitkári hivatalban, dolgozó asztalommal szemben, függ az ő arczképe. Ha néha kedvetlenség vagy elcsüggedés száll meg, oly szemrehányóan tekint le reám, mintha azt akarná mondani: «még te is panaszkodol!» Nem, nem panaszodom. A te példaadásod megerősíti a gyöngét, s megvigasztalja a csüggedőt. Legyen áldott a te szent emlékezeted!